

אלכסון

מחשבות מתחילות כאן

אלוהים ואשתו היו כאן

יגאל בן-נן

האלוהות בספרי במקרא היא נושא רגיש שחוקרים רבים נמנעים מלעסוק בו. רבים אמנם מסתייגים ממחקרו המיושן של יחזקאל קאופמן "תולדות האמונה הישראלית", אבל איש אינו מעז לומר בפה מלא שבכל ספרי המקרא אין מונותאיזם, ושבממלכות ישראל ויהודה עבדו אֱלִים רבים, ככל עמי האזור בתקופה העתיקה. באמצע המאה ה-20 חוקרים ראו במלך המצרי אחנתון (מן המאה ה-14 לפני הספירה) את מבשר המונותאיזם, אף שלמעשה הוא רק ביצע ניסיון כושל לבצע רפורמה פולחנית במסגרתה הוחלף פנתאון אחד בפנתאון שני. כך גם קרה בימי אחרון מלכי בבל, נבונאיד, (במחצית המאה השישית לפנה"ס), שניסה ללא הצלחה לכפות את האל סין על חשבון האל מרדוך, שנתמך בידי מעמד הכהנים. רפורמה דומה ניסה הסופר שפן בן אצליהו לכפות על יהודה בימי המלך יאשיהו (בסביבות שנת 622 לפנה"ס). מטרת הרפורמה הייתה לרכז את עסקי הפולחן בירושלים על חשבון ערי השדה, מטעמים פוליטיים וכלכליים. זו מהפכת "יהוה אחד" או "המונו-יהוויזם", שניסה יאשיהו לכפות בכוח הזרוע, אבל היא נכשלה ונזנחה בידי יורשיו. יתכן גם שרצח יאשיהו בידי המלך המצרי נכו קשור להתנגדות היהודאים לרפורמה זו.

תופעת הפוליתאיזם בממלכות ישראל ויהודה בולטת ביותר בכל ספרי המקרא. היא ידועה לכל חוקר, אך מעטים מעזים לעסוק בה. לפני כשלוש שנים פרסמתי מחקר מקיף בנושא פולחן יהוה ואלים אחרים במקרא והגעתי לשתי מסקנות עיקריות: מראשית המלוכה עד לתקופה הפרסית אין בכל ספרי המקרא אמונה באל אחד, אוניברסלי ולא לאומי, אל מופשט שאינו

מיוצג על ידי אובייקטים פיסוליים ושולל את עצם קיומם של אלים נוספים. כמו כן, בישראל וביהודה התקיים פולחן פוליתאיסטי, שכלל אלים ואלות, המיוצגים בפסלים ובתבליטים. לאלים הגישו מנחות מהצומח וקורבן מן החי, כשאר עמי האזור.

אם רוצים להתחקות אחר הולדת המונותאיזם, אפשר להבחין בחמישה אופנים בהגדרת האלוהות במקרא, שניתן לראות בהם חמישה שלבים בהתהוות הדרגתית של המונותאיזם: הראשון הוא בעל גישה שוויונית שמדגישה שלכל עם יש אל משלו ואין עדיפות של אל אחד על פני אחר. השלב השני זהה לקודמו אך מוסיף כי יהוה טוב יותר מאלים אחרים, כי הוא האל שלנו. השלב השלישי התרחש בימי יאשיהו, ברפורמה המנוסחת בספר דברים שטוענת שקיים רק "יהוה אחד" שמושב בירושלים, ושסור ליהודאים לקיים את פולחן יהוה מחוץ לירושלים או לעבוד אלים אחרים ולייצגם באמצעות פסלים. בשלב הרביעי התפתחה תופעת הסינקרטיזם, התלכדות של אלים רבים בדמות של אל ראשי אחד. לבסוף, בהשפעת המדיניות הגלובלית הפרסית, יהוה אלוהי ישראל הופך ל"אל עליון". בורא שמים וארץ, שאינו שולל את קיומם של אלים אחרים, אבל חולש לעתים על שטחים שמחוץ לממלכתו.

הרגישות החברתית לפוליתאיזם במקרא כה גדולה, עד שחוקרים מדלגים על העיסוק באלוהות. הדבר בא לידי ביטוי בהתעלמות, הכחשה וגרוע מכל – בניסיון נואש לפרש את הטקסט המקראי באופן שגוי או לפענח ממצאים ארכאולוגים בצורה מעוותת. מטרת מאמר זה היא להאיר באמצעות שני אתרים ארכאולוגים את ניסיונם הנואש של חוקרים אחדים להתכחש לעובדה שלאורך כל תקופת המלוכה בישראל וביהודה התקיים פולחן פוליתאיסטי כפי שנהוג היה באזור כולו בעת העתיקה. במקרה זה הממצא האפיגרפי והאיקונוגרפי מחזק את מה שמתואר בהרחבה בטקסט המקראי.

הכתובות מכונתילת עג'רוד ומחורבת אל כום שהתפרסמו בשנת 1978, הביאו למהפך בתפישתנו את האלוהות. שני אתרים אלה הם החשובים ביותר בתולדות המחקר הארכאולוגי, בהשוואה לכל האתרים שנחפרו בשטחה של ארץ ישראל. הם חשובים יותר מאתרים גדולים כגון חצור, מגידו, לכיש, ערד וחורבת כיאפה ואף מן החפירות הרבות שבוצעו בירושלים. כל אלה יחד לא הוסיפו ידע ממשי על ההיסטוריה של שתי הממלכות או על הפולחן הישראלי שלא היה ידוע לנו כבר מן הטקסט המקראי או מאימפריות באזור.

הממצאים מכונתילת עג'רוד ומחורבת אל כום גרמו לתפנית בחקר האלוהות באסופה המקראית ושינו את יחסנו לרפורמה הפולחנית של מחברי ספר דברים ולעריכת ספרי המקרא. בשתי הכתובות נמצא חיזוק למוצאו הגאוגרפי של יהוה מצפון ערב או מדרום עבר הירדן המזרחי. אך התגלית החשובה ביותר אישרה שליהוה הייתה בת זוג, אשרה. תגלית זו עוררה תסיסה בכל הקשור לתפישת האלה במקרא ובדתות המונותאיסטיות. יתר על כן, בניגוד לעמדת מחברי ספר דברים, לא היה רק "יהוה אחד" אלא היו יהוה רבים, על פי המקדשים

שבהם עבדו אותו. עתה ידועים לנו מאתרים אלה לפחות שני יהוה חדשים: יהוה שומרון ויהוה תימן. ארבע-עשרה הברכות בשני האתרים, כמו הקמעות מִקְתָּף הַנֶּחֱסֵם בירושלים, שייכות לתחום התאולוגי-פולחני ולאמונה העממית. שני האתרים שייכים לשתי ממלכות שונות. הראשון, במזרח סיני, מזוהה עם שליטה ישראלית, והשני במקדה שבממלכת יהודה.

חוקרים לא מעטים נוטים להפחית בחשיבותו של האתר בגלל תוכנו הפולחני שנראה להם סותר את "אמונת ישראל", ומתעלמים מנוכחותם המסיבית של ממצאים מובהקים, בכתובות, בתמונות ובאבזרים, שקיומם סותר את החוקים הרפורמיים של ספר דברים. האתר הוא מבנה פולחני ישראלי, רחוק משטחי הממלכה, ששירתו בו כוהנים והתקיימו בו טקסים וריטואלים פולחניים. סביר להניח ששיירות נוסעים בדרכן משומרון לצפון ערב עצרו במקום כדי לקבל ברכה ובעיקר כדי לקיים בו אקטים להרחקת שדים ומזיקים.

חמישים וארבע כתובות נמצאו באתר. חמש עשרה מתוכן נרשמו על גבי שני כדים גדולים לאגירת זרעים שנפחם כארבעים ליטר. על גבי אחד הכדים אפשר להבחין בארבעה סוגי כתב של האלף-בית העברי הקדום, ובאותיות רבות המפוזרות על שטח הכד שאינן חלק ממילה. אחדים הסיקו מכך שמדובר בתרגילי כתיבה של תלמיד שאינו שולט במלאכתו. לדעתי הכתובות הן באיכות קליגרפית גבוהה שאין דומה לה באיכותה ובגיוונה בכל האזור. מכיוון שהכתובות והציורים שימשו כטיוטות, מדובר בכותבים מקצועיים ומיומנים שניסו את כלי הכתיבה שלהם ואת הסגנונות הקליגרפיים על גבי מצע קרמי לפני רישומם בממדים גדולים על הקירות המטויחים במבנים.

הכתובות על הכדים כללו ברכות לאלוהויות אחדות. כתובות נוספות נרשמו בכניסה למבנים הציבוריים בכתב מלכותי רהוט. על פי הפלאוגרפיה והבדיקות הרדיומטריות, הכתובות מתוארכות לסוף המאה התשיעית ולכל המאוחר לראשית המאה השמינית לפנה"ס, לימי ירבעם בן יואש שבימיו שלטה ישראל ביהודה. זה הרקע לנוכחותם של ישראלים באתר קרוב לדרומה של יהודה. הכתובות על גבי הכדים מנוסחות כברכות בשם יהוה משומרון ובת-זוגו אשרה: "אמור ליהליו וליועשה בירכתי אתכם ליהוה שומרון ולאשרתו". כתובת נוספת מציינת ברכה בשם יהוה מתימן ואשרה: "ליהוה התימן ולאשרתו כל אשר ישאל מאיש חנן, ונתן לו יהו כלבבו". כתובת שלישית מזכירה אדם בשם אמריו שמברך איש שכפוף לו בשמם של שני אלים, "יהוה תימן" ואשרה: "אומר אמריו אמור לאדוני השלום אתה? ברכתך ליהוה התימני ולאשרתו. יברך וישמרך ויהי עם אדוני עד עולם"

על גבי כד שני צוירו חמש דמויות של סוגדים בתהלוכה ולצדם חמישה שמות וכינויים: שכניו, אמץ, שמריו, אליו, עזיו ומצרי. בארבעה שמות, המרכיב התאופורי הוא יו (אמריו, אליו, יועשה, עבדיו, עזיו) כפי שמקובל באונומסטיקה הישראלית, לעומת יהו, שמקובל בשמות יהודאים (אמריהו, אליהו, יהועשה, עבדיהו, עזיהו). השם אליו (=אליהו) מורכב משני אלים, אל ויהוה.

חמש כתובות נוספות התגלו על קירות מבנים באתר. הכתב בהן שונה מבחינה פלאוגרפית מכתובות הכדים. הכתובות על הכתלים היו ציבוריות ורשמיות ולכן הן נכתבו בסגנון יוקרתי כמו בכתובות הציידניות. כתובת מסוגה מיתולוגית מפתיעה נרשמה על טיח בקיר הכניסה למבנה וממנה השתמרו שש שורות. אין מדובר בברכה אלא במין מזמור המתאר התגלות אלוהית, תאופניה, בעת מלחמה שבמהלכה זורח האל יהוה וסביבו נמסים הרים: "ענת, ברעש ובזרוח אֵל. ברום יהוה וימסון הרים וידכון גבונים ארץ קדוש עלי אֵלים היכון לברוך בעל ביום מלחמה לשם אֵל ביום מלחמה".

בכתובת מתגלה פנתאון שבראשו עומד האל ששמו אֵל, ומסביבו אלים זוטרים: ענת, יהוה, בעל ואלים נוספים. מכתובת זו אנו לומדים שבימי שושלת יהוא בן נמשי דרו בכפיפה אחת ובהרמוניה אל, ענת, יהוה ובעל, בנוסף לאשרה, בת-זוגו של יהוה. לפי המזמור הזה, יהוה כפוף לאל, כפי שבעל כפוף אליו בסיפורים המיתולוגיים של העיר אוגרית בצפון סוריה. אם כך, הפולחן הישראלי בימי המלוכה היה פוליתאיסטי והיררכי, כבכל ממלכות האזור. כך מחזק הממצא אפיגרפי את תוכן של שירות מקראיות עתיקות. כתובות אלה, בנות זמנם של הנביאים עמוס והושע, קדמו לנבואות ישעיהו בן אמוץ ומיכה המורשתי שחיו במאה השמינית לפנה"ס. אפשר להסיק שבשומרון, בירתו של ירבעם בן יואש, התקיים גם מקדש ליהוה, האל הטריטוריאלי של ישראל, לצדו של אל הוותיק יותר אשר השפעתו מגיעה עד לפאתי המדבר. בכתובות נוספות על טיח מוזכר הזיווג בין אשרה ליהוה: "יארִיך ימים וישבעו, ליהוה תימן ולאשרתו, הטיב יהוה". בשולי קערת אבן מסיבית נרשמה הברכה: "לעבְדֶּיךָ בן עדנה בְּרַךְ הָא ליהו". בכתובת זו מופיעה הגרסה הקצרה של האֵל בצורת "יהו" ולא "יהוה" המקובלת יותר בממלכת ישראל.

על גבי שני הכדים צוירו בידי אמנים כישרוניים איורים צבעוניים נדירים ברמתם. החשובים שבהם מתארים שתי דמויות מלכותיות, ובנוסף פרה מניקה עגל, אישה מנגנת על כלי מיתר, עץ מסוגן ועליו נתלים שני יעלים מעל גבו של אריה וחמש דמויות בתהלוכה. פרישת הציורים אינה יוצרת סצנה משותפת לכל מרכיביה. חוקרי האתר הגיעו לכן למסקנה שהכדים שימשו מצע להכנת מתווים לציורי קיר גדולי ממדים. על גבי קיר במבנה אפשר להבחין בדמות גדולה יושבת על כס מלכות, ויתכן כי זו דמות המלך ירבעם בן יואש. אפשר לדמיין את גודלם ואת איכותם של הציורים המרשימים במקור. המבנים והציורים הם הוכחה לכך שהמקום שימש כאתר ממלכתי ממדרגה ראשונה.

שתי הדמויות המלכותיות על גבי הכד מעוררות תשומת לב מיוחדת. הן צוירו כיצורי כלאיים, מראם כפני חיה וגוף אדם, זכר ונקבה, וכתרי מלכות על ראשם. האיורים שימשו קרוב לוודאי כמתווים לציורים גדולים בשער המבנה. הכתרים על ראשיהם מחזקים את זיקתם לאלוהויות. להערכתנו, בין רגלי הזכר וגם הנקבה מבצבץ לא אבר מין אלא זנב. נתקשה אם כך שלא לזהות

בזוג זה את יהוה ואשרה לצדו. מתחת לברכה בשם יהוה ואשרה צויר הזוג המלכותי. מחבר הכתובת שראה את הציורים הבין את משמעותם והתייחס אליהם בברכתו. גם אם כתיבת הברכה קדמה לציור, הצייר של הדמויות שקרא את הכתובת התייחס ליהוה ואשרה בציורו.

באופן מפתיע חוקרי האתר, טלי אורנן, שמואל אחיטוב ואסתר אשל ובמידת מה גם זאב משל חופר האתר, הסיקו ששתי הדמויות המלכותיות עוצבו בדמותו של האל המצרי בֶּסֶ. בדיווחם על אתר פונתילת עג'רוד כותבים אחיטוב ואשל: "אין מקום לטענה כי היושבים באתר ציירו את אלוהי ישראל בדמות כלשהי. אין בציורים ובכתובות כדי לסתור את האופי הלא-איקונוגרפי של הפולחן הישראלי". עבור שני החוקרים, היעדר ייצוג חזותי של האלוהויות בישראל וביהודה הוא אקסיומה שאין עליה עוררין, והם מתעלמים מן ההיבט הדיאכרוני של הטקסטים המקראיים ומן העובדה שהרפורמה הכושלת מימי יאשיהו שניסתה לבטל את הייצוג החזותי של יהוה התרחשה רק בסוף המאה השביעית לפנה"ס או לאחריה ולא במאה התשיעית או בראשית המאה השמינית לפנה"ס. יש לציין שבאתר נמצאו שרידי בגדים עשויים מחוטי צמר ופשתן, שעטנז, שיוצרו בניגוד לחוקי הספרים דברים וויקרא. חוקים אלה כלל לא היו קיימים באותם ימים בממלכות ישראל ויהודה.

פסלים של בֶּסֶ הם בעלי מראה ננסי-גרוטסקי אשר אינו דומה לציור שתי הדמויות. אף אם נתעקש להבחין בדמיון בין רישום הדמויות לבין פסל בֶּסֶ, נשאלות שאלות אחדות: האם סביר שמבנה פולחני ישראלי יציב בפתחו אל מצרי זוטרי ולא אל ישראלי? האם הגיוני שישראלים יציבו במקדשם אל מצרי כאשר מסורות רבות מתארות את מצרים באופן שלילי ביותר? האם הצבת אל מצרי באתר פולחן ישראלי אינה עלולה להתפרש כמרד באימפריה האשורית ששלטה באותו זמן באזור? האם בכלל מוכר לנו זוג אלים, זכר ונקבה, בדמות בֶּסֶ? אך יותר מכך, האם אפשר להתעלם מן האזכורים הרבים בשני הכדים של "יהוה ואשרתו", שאחד מהם נמצא מתחת לכתרים של הזוג המלכותי? האם מי שצייר את שתי הדמויות מעל לברכות בשם יהוה ואשרה היה מעז לצייר אל מצרי בהתעלם מן הכתובת על יהוה? להערכתו אין מנוס אלא לדחות את זיהוי הזוג בדמותו של אל מצרי ולראות בו את הייצוג הציורי של יהוה ובת-זוגו אשרה. אין מנוס גם מלהכיר בכך שבממלכות ישראל ויהודה האמינו שליהוה הייתה בת-זוג בשם אשרה.

הדבר המרעיש ביותר באתר הן הכתובות שבהן מוזכרת אשרה כבת-זוגו של יהוה. קשה לטעון כי זוהי מקריות. אחיטוב ואשל אינם מתכחשים לעובדה שבכתבי אוגרית אשרה מוצגת כאלה, אולם לדבריהם, מאוחר יותר, כאשר הגיעה לספרי המקרא, כבמטה קסם, היא פסקה להיות אלה והפכה רק ל"חפץ פולחני מקודש". נשאלת השאלה האם פסל אינו אלא חפץ פולחני מקודש? כמו כן, איך מוצגים אלים אם לא באמצעות אובייקטים פולחניים, כלומר פסלים? הניסיונות לראות בזוג המלכותי אל מצרי והרצון לפרש את אשרה כחפץ ולא כאלה, מעידים

יותר מכל על כוונה נואשת מצד חוקרים לראות בפולחן שתי הממלכות פולחן יוצא דופן, מנותק מתרבות האזור וחף מייצוג חזותי ומפוליתאיזם.

אשרה מככבת כאלה נפוצה במיתולוגיה האוגריתית (במאות 14-13 לפני הספירה) ובמכתבי אל עמרנה הכנעניים שנשלחו למלך מצרים (במאה ה-14 לפנה"ס). היא מוזכרת כארבעים פעם במקרא ותמיד כאלה וכפסל ליד המזבח: "וַיֵּשֶׁם [המלך מנשה] אֶת פֶּסֶל הָאֲשֶׁרָה אֲשֶׁר עָשָׂה בְּבֵית אֲשֶׁר אָמַר יְהוָה אֶל דָּוִד וְאֶל שְׁלֹמֹה בְּנוֹ בְּבֵית הַזֶּה וּבִירוּשָׁלַם" (מלכים ב', כא, ב); "וְגַם הָאֲשֶׁרָה עִמָּדָה בְּשֹׁמְרוֹן" (מלכים ב', יג, ו); "וַיֵּצֵא [יאשיהו] אֶת הָאֲשֶׁרָה מִבֵּית יְהוָה מִחוּץ לִירוּשָׁלַם [...] "וַיִּתֵּץ אֶת בְּתֵי הַקִּדְשִׁים אֲשֶׁר בְּבֵית יְהוָה אֲשֶׁר הַנָּשִׁים אֲרָגוֹת שָׁם בְּתֵים לָאֲשֶׁרָה" (מלכים ב', כג, ו-ז). על פי אזכורים מקראיים אלה אין ספק שהאשרה אינה סתם חפץ אלא הייתה פסל של אלה לגיטימית לאורך כל תקופת המלוכה בישראל וביהודה.

למרות המרחק הגאוגרפי משטחה של ממלכת ישראל, ואף על פי שנמצאו באתר קנקנים וכדים מייצור יהודאי ופלישתי, ברור שהאתר הוא ישראלי. אזכור "יהוה שומרון" במקום כה מרוחק מן הממלכה הוא הוכחה לכך שישראלים היו רגילים להגיע לשם במסגרת מסע מסחרי במדבר ולכן הזדקקו לברכות בשמם של האלים הנפוצים בישראל להרחקת מזיקים. מן הסתם, אלוהות זו לא הייתה חסרת ביטוי חזותי-פיסולי בצורת עגל או פר צעיר, כפי שביהודה זכתה לייצוגים בצורת חיות היברידיות כמו כרובים, שרפים, נחשים ואראלים. הביטוי "יהוה שומרון" בשטח מדברי שעל גבול מערב הנגב ומזרח סיני מעיד על שליטה ישראלית מדרום ליהודה. צירוף זה, לצד "יהוה תימן", במשמעות יהוה מן הדרום, מחזק את ידיעותינו על מידת השפעתה הפוליטית של ממלכת ישראל על יהודה ואדום, ועל תפוצתו של הפולחן הישראלי לעומת היהודאי. נוסעים במדבר היו חשופים לסכנות רבות, בהן שודדי דרכים, חיות טרף, פגעי טבע ואמונה בשדים שהטילו פחד על חוצי מדבריות. האתר שימש מקום לקיום טקסי פולחן להרחקת מזיקים לפני יציאה למדבר, דוגמת האקט האפוטרופאי בסיפור חתן דמים, אשר לפיו ציפורה מלה את משה/בנה כדי להרחיקו מסכנת מוות (שמות ד, כד-כו).

גילוי שני האתרים קידם את חקר המקרא ואת חקר הפולחן באופן משמעותי. ריבוי האזכורים של "יהוה ואשרתו" בשני אתרים הם בבחינת חידוש בתפישת הפולחן במקרא. לברכות ולציורים מפונתילת עג'רוד ומחורבת אל כום התווספו כתובות השושו המצריות וחזיקו את מה שהיה ידוע במקרא על מוצאו של יהוה מצפון ערב. כך זימרו דבורה וברק בן אבינועם ליהוה אלוהי ישראל: "יְהוָה בְּצִאתָךְ מִשְׁעִיר / בְּצַעֲדְךָ מִשְׁדֵּה אָדָם. אֲרָץ רַעֲשָׁה גַם שְׁמִים נָטְפוּ / גַם עֲבִים נָטְפוּ מִים. הָרִים נָזְלוּ מִפְּנֵי יְהוָה / זֶה סִינִי. מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (שופטים ה, ד). במה שמכונה "ברכת משה" שחותמת את ספר דברים אנו מוצאים קטע שירה היוצר תקבולת בין שעיר לסיני ולהר פארן: "יְהוָה מִסִּינִי בָּא / וְזָרַח מִשְׁעִיר לְמוֹ. הוֹפִיעַ מִהָר פָּאָרֶן / וְאֵתָה מִרְבֶּבֶת

קִדְשׁ (דברים לג, ב). שירה שלישית בספר המיוחס לחבקוק נאמר: "אֱלֹהִים מְתִימָן יָבֹא / וְקִדְשׁ מֵהָר פָּאֵרָן... תַּחַת אָנֹן רָאִיתִי אֱהֲלֵי כֹשֶׁן / יִרְגְּזוּן יְרֵעוֹת אֶרֶץ מִדְיָן" (חבקוק ג, ג-ז).

שלוש שירות אלה הן מהעתיקות ביותר בספרות המקרא, ושלושתן מצהירות על מוצאו הגאוגרפי של יהוה מחוץ לכנען, ומחוץ לשתי הממלכות. שלושתן דומות זו לזו, ואזכור האל בהן הוא בגדר תאופניה. האל בא, יוצא, צועד, מופיע או זורח ביחס למקום מוגדר, מערער איתני טבע אדירים ומאיים על בני אדם. כך מחזקות כתובות עבריות מן המאה התשיעית או מראשית המאה שמינית לפנה"ס את שלוש השירות המקראיות שקרוב לוודאי נאמרו בבית יהוה במועדים חגיגיים ולעיתים תכופות.

יהוה אינו שונה בתכונותיו מהאל בעל. שניהם בניו של אל. הד לכך שהישראלים עבדו את בעל כאל לגיטימי אנו מוצאים בשמות גאוגרפיים בישראל: בעל צפון, בעל פרצים, בעל שלישה, בעל פעור, בעל מעון, בעל גד, בעל חצור, בעל המון, בעל חרמון, בעל זבול, קריית בעל, גור בעל ובמת בעל. אין לנו כמעט שמות גאוגרפיים עם המרכיב יהוה. אין להתפלא על כך, מכיוון שבעל הוא אל ותיק לעומת יהוה, שהגיע לאזור אחרי שכבר נקבעו השמות הגאוגרפיים.

הכתובת על טיח באתר הישראלי מוכיחה יותר מכול שהאלים ענת ובעל היו לגיטימיים באותה מידה כמו אל ויהוה, והיו חלק מהפנתאון הישראלי. כמו כן, אותה אשרה שנגדה יצאו יוזמי הרפורמה הפולחנית בראשותו של הסופר שפן בן אצליהו שחיברו את ספר דברים, לא הייתה אלא בת-זוגו של יהוה. היא הייתה אלה לגיטימית, נשבעו בה כמו שנשבעים ביהוה והיא יוצגה באמצעות פסל. על פי ממצאים אלה התברר שלא קיים רק "יהוה אחד" כמו בהצהרה "שָׁמַע יִשְׂרָאֵל: יְהוָה אֱלֹהֵינוּ יְהוָה אֶחָד" (דברים ו, ד), אלא ישנם הרבה אלים בשם יהוה, שכל אחד מהם מופיע במקדש אחר: בשומרון, בתימן (עיר דרומית?), וכמובן בירושלים ולבטח במקומות נוספים. אפשר להבין את הקריאה "יהוה אלוהינו, יהוה אחד" כאומרת: יהוה הוא האלוהים שלנו היהודאים ולא שלכם הישראלים. כמו כן יש רק יהוה אחד, יהוה שנמצא במקדש הירושלמי. לכן יש להבין קריאה דרמטית זו לא כמונותאיזם אלא כניסיון לכפות "מונו-יהויזם" כפולמוס אנטי-ישראלי. הקריאה מופנית נגד מקומות פולחן ליהוה בישראל: בית-אל, שומרון, שכם וחורבת תימן.

ההתעלמות היחסית במחקר מאתרי כונתילת עג'רוד ומחורבת אל פום ומחשיבותם המכרעת צריכה להיפסק. חוקרים חייבים להתמודד עם הממצאים במנותק מכל שיקול חוץ מדעי, פוליטי או פופוליסטי. טענת חוקרים אחדים שהציבור אינו בשל להתמודד עם גילויים ומסקנות מרחיקי לכת אינה נכונה. אני בטוח שהציבור המשכיל פתוח יותר לפולמוסים ולחילוקי דעות יותר מאשר חוקרים אחדים באקדמיה.

ד"ר יגאל בן-נחום הוא היסטוריון, חוקר מקרא, מחבר הספר "קיצור תולדות יהוה" [https://www.resling.co.il/book.asp?book_id=936] " בהוצאת רסלינג 2017

ראו גם הרצאות של ד"ר בן-נחום על יהוה ואשרה:

[<https://www.youtube.com/watch?v=P2ORx0IP2ck>] [<https://www.youtube.com/watch?v=P2ORx0IP2ck>
[https://www.youtube.com/watch?v=XO8pwY6X_q8] [https://www.youtube.com/watch?v=XO8pwY6X_q8
[<https://www.youtube.com/watch?v=RmczLtAG2lw>] [<https://www.youtube.com/watch?v=RmczLtAG2lw>
[<https://www.youtube.com/watch?v=lkV2V7eUDCM>] [<https://www.youtube.com/watch?v=lkV2V7eUDCM>
[<https://tv.social.org.il/culture/2016/01/17/ben-nun-coherency>] [<https://tv.social.org.il/culture/2016/01/17/ben-nun-coherency>

תמונה ראשית: איור צבעוני על כד שנמצא בכונתילת עג'רוד. התצלום באדיבות המחבר.

מאמר זה התפרסם באלכסון ביום ראשון 14 בנובמבר 2021 על-ידי יגאל בן-נון.

